

Süleyman Demirel Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Y.2001, C.6, S.2 s.221-231.

ALTHUSSER'DE İDEOLOJİ KAVRAMI

Süleyman GÜNGÖR*

ÖZET

Louis Althusser'e göre, ideoloji maddi ve sınıfsal nitelikte, toplumsal ve siyasal roller üstlenmiş zihinsel bir tasarımdır. Temel işlevi, mevcut toplumsal formasyonu sürdürmektir.

Althusser'in düşüncesindeki ideoloji kavramını anlaşılır bir şekilde sunmaya yönelik bu makalede, düşünürün yorumcularına değil doğrudan kendi yazdıklarına başvurularak ilerlenmiştir. Althusser, 1960'lı yılların önemli bir Marx yorumcusu ve Fransız Komünist Partisi'nin problemleri bir üyesidir. Bu nitelikleri ile birlikte, ideoloji kavramına Marx'tan farklı ama marksist bir bakışı ortaya koyar.

GİRİŞ

Louis Althusser (1918-1990), Cezayir'de doğmuş bir Fransız filozof. Althusser, 1965 yılında **Pour Marx** (Marx İçin) adıyla yayınladığı kitabından sonra, yazdıklarıyla tartışmalar açan bir düşünür durumuna gelmiştir. Bu çalışmada, Althusser'in ideoloji hakkındaki düşüncelerini ve taslak olarak sunduğu ideoloji teorisini incelenecektir. Bu, doğrudan kendi yazılarına dayanarak yapılmaya çalışılmıştır.

Aşağıda ele alınmakla birlikte, Althusser'in ideolojiyi nereye yerleştirdiğini önceden sergilemek daha aydınlatıcı olabilir. Toplumsal formasyonu ekonomik, politik ve ideolojik düzeylere ayıran Althusser, ekonomik düzeyde doğayla ilişkiyi, politik düzeyde toplumsal ilişkileri, ideolojik düzeyde ise insanın kendi hayatıyla kurduğu ilişkisini yansıtan tasarımların dönüştürüldüğünü ifade eder. Murat Belge, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**'na yazdığı "Önsöz"de, Althusser'in üstyapıya görece bir özerklik tanıdığını ve böylece "ekonomizm" in indirgemeciliğine karşı çıktığını yazar.¹ Toplumsal formasyonun her üç düzeyi, belirtilen dönüştürücü pratiklere bağlıdır. Bir üst yapı düzeyi olması dolayısıyla ideoloji, son tahlilde ekonomik pratiğin belirleyiciliğine tabi olan maddi bir pratiktir.

* SDÜ İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Araştırma Görevlisi

¹ Louis ALTHUSSER, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, 4.Baskı, İletişim Y., İstanbul, 1994, s.8-9.

Althusser, ideolojiyi zihnin işleyişinin ürünü tasarımlar olarak kabul ederken, belli aygıtlarda gerçekleştiğini söylemektedir. İdeolojinin belirlediği aygıtları devlet teorisi içine nasıl yerleştirdiğini belirterek geniş açıklamayı aşağıya erteleyelim. Devlet, Devlet İktidarı ve Devlet Aygıtı olarak iki ögeye ayrılır. Marksist gelenek, Devlet Aygıtını zor kullanan bir baskı aygıtı olarak tanımlarken Althusser, Devletin Baskı Aygıtı ve Devletin İdeolojik Aygıtları ayrımını yapar. Bunların ayrım noktası, işleyişlerinde öncelikle neyi (baskı ya da ideoloji) kullandıklarından hareketle açığa çıkartılır.

Devletin Baskı Aygıtı, hükümet, ordu, yönetim, polis, mahkeme, hapisane vs. kurumlardan oluşurken; Devletin İdeolojik aygıtları dağınık görünümlü ve çok sayıdadır. Bunlardan bazıları şunlardır: Dini, öğretimsel, hukuki, siyasal, sendikal, kültürel, aile, haberleşme ... devletin ideolojik aygıtları. Bunların dağınık görüntüsüne rağmen, egemen ideoloji semsiyesinin altında birleştiklerini düşünmektedir.

Egemen ideoloji denilince, Althusser'in ideoloji teorisinde Gramsci'nin etkisi sorunu ortaya çıkar. "Devletin İdeolojik Aygıtları" yazısını yazıncaya kadar Althusser'in Gramsci'den ideoloji kavramı için pek bir borcu olmadığı söylenebilir. Bu aşamaya kadar ideoloji, Althusser'in bilimin karşıtı olarak sunduğu bir kavramdır. **Alman İdeolojisi** yazarı Marx'ın ideolojiyi yanlış bilinç diye sunuşunu eleştirmektedir. Nihayet ideolojinin toplumsal biçimleniş içinde üstlendiği fonksiyonları ele alırken, Gramsci'nin düşünceleri üzerine "düşdüğü" görülür. Hatta Gramsci'nin ideoloji kavramını sistemleştirme değeri de taşır.²

Sınıf mücadelesi, doğrudan devlet iktidarını elde etmeye yöneliktir, ama özellikle ideolojik aygıtlarda bu mücadelenin uzantısı sürekli olarak yürütölmektedir.

Şimdi Althusser'in eserlerinde ideoloji kavramını aramaya başlayarak, teorisine doğru ilerlemeye koyulabiliriz.

1- İDEOLOJİ KAVRAMININ HİKAYESİ

Althusser, **Kapital'i Okumak**'ta ideolojiyi basma kalıp nosyonlar olarak sunmaktadır. Bu kitapta daha çok ideolojinin bilimle ilişkisi üzerinde duran yazar, epistemolojik kopuşun koşullarını ideoloji alanında arar. Bu anlamıyla ideoloji, bilimin tarih öncesi demektir.³ Doğal ve kaçınılmaz olarak bilimin doldurmadığı yerler ideoloji tarafından işgal edilecektir. Marx işte bu kopuşu gerçekleştirmiştir.

² Stuart HALL, Bob LUMLEY, Gregor McLENNAN, **Siyaset ve İdeoloji: Gramsci**, Birey ve Toplum Y., Ankara, 1985, s.38.

³ Louis ALTHUSSER, **Kapital'i Okumak**, Belge Y., İstanbul, 1995, s.71.

İdeolojiyi bilimle karşıt olarak sunan Althusser, daha sonra özeleştirisinde bu tutumu bir hata olarak değerlendirir ve teorizm diye adlandırır. kendi ifadesiyle, "teorizm teorinin pratiğe öncelliği anlamına gelmektedir."⁴ Burada doğru/yanlış karşıtlığının bilim ve ideoloji ilişkisine uygulanmasından söz edilmektedir. Kopuşun açıklaması da, bu karşıtlık üzerine kurulmuştur. Althusser, teorizmin bir sapma olduğunu ve kendisinin de buna düşmüş olduğunu kabul ederken, Marx'ın bu kopuşu gerçekleştirdiği düşüncesini korumaktadır. Marksizm bilim, epistemolojik kopuş da onun başlangıcıdır.⁵ Marx bir bilim kurmuştur, tarih bilimi. Bu teorik ve siyasi nitelikte, dönüşü olmayan bir olaydır.⁶ Marx, burjuva ideolojisinden kopuşu proleter ideolojinin ve işçi sınıfının ilk mücadelelerinin etkisiyle gerçekleştirmiştir.

Althusser, bilim ile ideoloji arasındaki karşıtlık düşüncesini Marx'a dayandırmaktadır. Ona göre **Alman İdeolojisi**'nde ideoloji kavramına iki anlam birden yüklenmiştir: Bir felsefe kategorisi (yanılsama, yanlış) ve bilimsel bir kavram (üstyapının oluşumu) olarak ideoloji. Böylelikle ideoloji yanlışla indirgenebilmiştir. İdeoloji, yanlışın Marksist adı olmuştur ki, **Alman İdeolojisi**'nde Marx bu indirgemeyi uygulamıştır.⁷

Teorist sapmaya düştüğünü ifade eden Althusser, bu durumu Marx'ı Spinoza'dan dolanarak okumasına bağlamaktadır. Bu yolla gidildiğinde Marx'ın Hegel'den aldığı çelişki anlayışı eksik kalacaktır. Bu eksiklik, ideoloji teorisinde de kendisini göstermiştir. "İdeoloji bölgelerinin farklılığını ve onları kesen, bölen, tekrar gruplaştıran ve zıtlaştıran uzlaşmaz sınıf eğilimlerini ihmal ettim. Çelişki yokluğu yapacağını yapıyordu: İdeolojide sınıf savaşımı söz konusu olmuyordu."⁸ "Genç Marx'ın Evrimi Üzerine" başlıklı yazısında, ideolojiyi yanılsamalar değil, kurumlar ve pratikler içinde varolan tasarımlar bütünü olarak tanımlamaktadır. İdeoloji, sınıf mücadelesine dayanmakta ve üstyapıda yer almaktadır.⁹

Althusser, 1968 yılında bilimadamlarına verdiği felsefe seminerinde, ideolojiye dönük önermeler de sunmaktadır. Bu sunuş içerisinde, ideolojiyi, pratik ve teorik ideolojiler olmak üzere ikiye ayırır. "Pratik ideolojiler davranış-tutum-hareketlerle birleşen kavram-tasarım-imgelerden meydana gelen karmaşık oluşumlardır." Pratik ideolojiler, insanların karşılaştıkları sorunlara somut çözümler üreten ve davranışlarını yöneten pratik kurallar rolünü üstlenirler.¹⁰ Teorik ideolojilerin tanımı daha muğlak ve dağınıktır. Althusser, bilimadamlarında bilinçli ya da bilinçsiz olarak varolan ve uyuklayan bir felsefenin bulunduğunu söyler. Zaten bilim ve felsefenin birbirini karşılıklı sömürsünün de tarih boyunca yaşandığını savunmaktadır.

⁴ Louis ALTHUSSER, **Özeleştirisinin Öğeleri**, Belge Y., İstanbul, 1991, s.31.

⁵ ALTHUSSER, 1991, s.19.

⁶ ALTHUSSER, 1991, s.63.

⁷ ALTHUSSER, 1991, s.26-27.

⁸ ALTHUSSER, 1991, s.49-50.

⁹ ALTHUSSER, 1991, s.68.

¹⁰ Louis ALTHUSSER, **Felsefe ve Bilimadamlarının Kendiliğinden Felsefesi**, 2.B., Verso Y., İstanbul, 1990, s.32.

Dini, ahlaki, hukuki, estetik, siyasal vb. pratik ideolojilerin değerlerini doğrulamak ve saygınlıklarını güçlendirmek amacıyla bilimler, felsefe tarafından istismar edilmiştir. Bilimsel bunalım dönemlerinde ise bilimadamlarındaki uyuklayan felsefe kendiliğinden harekete geçer. Bilimadamlarının kendiliğinden felsefesi dediği bu şey, "ideolojik yedek" işlevi görür.¹¹ Bilimsel ideoloji de dediği teorik ideolojiler, daha çok insan bilimlerinde kendisini gösterir ve teorik temel eksikliğini kapatmak için kullanılır.¹²

İdeolojileri teorik ve pratik olarak ayırması ile **John Lewis'e Cevap**'ta açıkça yazdığı "ideolojiler, son kertede pratiktirler ve teoriye ait değildirler"¹³ cümlesi Althusser açısından bir ikilem olarak değerlendirilebilir mi? Onun felsefe seminerine dönersek; felsefeye yüklenen temel işlev, bilim ile ideolojiyi ayıran çizgiyi çekmektir. Felsefe, bu amaçla bilim + teorik ideolojiler + felsefe alanlarının oluşturduğu gerçekliğe müdahalede bulunur ve bilimsel ve ideolojik ayrımını gerçekleştirir.¹⁴ Tam bu noktada, Balibar'ın yardımıyla¹⁵ epistemolojik kopuşun yaşandığı üstyapısal alanın, tam da teorik ideolojiler alanı olduğunu söyleyebiliriz. Althusser'in bilim-ideoloji karşıtlığı görüşünden vazgeçtiğini de düşünerek, epistemolojik kopuşu daha anlaşılır kılmış oluruz. Epistemolojik kopuşla söz konusu olan, teori içindeki pratik ideolojiler demek olan teorik ideolojilerin, teorinin alanından atılmasıdır, ideolojinin yok edilmesi değil. Çünkü bütün toplumlarda ideoloji varlığını sürdürecektir.

Althusser, ideolojiler konusunda genel bir teoriye gerek olduğu düşüncesinden hareketle, bu teoriyi kurmaya yönelir. Bu yoldaki çalışması **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları** adıyla yayınlanır.

2- İDEOLOJİ TEORİSİ

Althusser, ideoloji teorisini Marx'la ilgili değerlendirme ve eleştirileriyle birlikte açıklar. Çünkü bu terimin anlamı tam olarak ancak Marx'tan sonra belirmiştir: İnsanın ya da bir toplumsal grubun zihninde egemen olan fikir ve tasarımlar sistemi. Ancak Marx'ın **Alman İdeolojisi**'nde bulunduğu ideoloji teorisini Marksist değildir; **Kapital**'de ise, bir ideoloji teorisinin belirtileri sergilenmekle birlikte, teori açıklanmıyor.¹⁶ Bundan dolayı Althusser, değerlendirmelerinde **Kapital**'i değil, **Alman İdeolojisi**'ni kullanmaktadır. Althusser'in ideoloji teorisinde Gramsci'nin etkisi düşünülmelidir. Çünkü burada, ideolojinin bilim karşıtlığı değil, egemen ideoloji olarak egemen sınıfları birleştiren bir "çimento" rolü üstlendiği

¹¹ ALTHUSSER, 1990, s.81-88.

¹² ALTHUSSER, 1990, s.44.

¹³ Louis ALTHUSSER, **John Lewis'e Cevap**, Verso Y., Ankara, 1987, s.45.

¹⁴ ALTHUSSER, 1987, s.68-69.

¹⁵ Etienne BALIBAR, **Althusser İçin Yazılar**, İletişim Y., İstanbul, 1991, s.499.

¹⁶ ALTHUSSER, 1994, s.47.

pratik-işlevsel yönü daha ağırlıkla ortaya çıkmaktadır. Althusser'in, aşağıda sıralanan devletin ideolojik aygıtları listesini Gramsci'nin yazılarından aldığı da söylenmektedir. Özellikle bir ideolojik aygıt olarak eğitime merkezi yer vermiş olmalarındaki paralellik ve egemen ideolojinin toplumsal formasyon içinde işlevi bu etkinin kanıtları diye sunulmaktadır. Belirtilmesi gereken ayrım ise, Althusser'in sivil toplum kavramını reddeden tutumuyla bağlantılı olarak ideolojik aygıtların arasında ayrımı kabul etmez. Bu Althusser'i ideolojik aygıtların tümünü devlet aygıtı diye nitelemeye iter. Gramsci'den farklı olarak, Althusser özne kavramını ideoloji teorisine yerleştirir.¹⁷ İdeoloji ile özne arasında karşılıklı kuruculuk ilişkisi öngörür.

2-1- İdeolojinin Tarihinin Yokluğu

İdeoloji teorisini, **Alman İdeolojisi**'nde de yer alan bir önerme üzerinden açıklayan Althusser, bu önermeyi Marx'tan farklı bir anlamda kullanmaktadır. Bu önerme, "ideolojinin tarihi yoktur" şeklindeki ifadesiyle her iki yazarda da ortaktır.¹⁸ Marx'ın bu formülü içeren cümlelerini tekrarlamak, Althusser'in değerlendirmesini anlamayı kolaylaştıracağı için yararlı olabilir. Marx diyor ki; "her çeşit ideolojide, insanlar ile bu insanlar arasındaki ilişkiler, ... tarihi hayatlarının sürecinden doğmaktadır. Hem ahlak, din, metafizik ve her çeşit ideoloji; hem de bunlara tekabül eden bilinç şekilleri, bağımsız gibi görünmek özelliğini artık koruyamazlar. Bunların tarihleri yoktur; gelişmeleri de söz konusu değildir; çünkü maddi üretimlerini ve ekonomik ilişkilerini [ve bunlarla] birlikte düşüncelerinin ürünlerini de değişikliğe uğratanlar insanların kendileridir."¹⁹ Burada da görüldüğü gibi ideolojinin gerçekliğinin kendisinin dışında olduğunu yazan Marx'ı Althusser, pozitivist olarak niteler. Althusser'e göre, böyle sunulduğu takdirde ideoloji, katıksız yanılsama ve rüya yani hiçlik olarak değerlendirilmelidir. Hayatın anlamsız, karışık, tersine çevrilmiş bir yansıması anlamında, hiç bir şeydir. Bunun için **Alman İdeolojisi**'ndeki ideolojinin tarihi yoktur. Çünkü orada ideolojinin tarihi, gerçekliği gibi kendi dışındadır, somut tarihin olduğu yerdedir.²⁰

"İdeolojinin tarihi yoktur" önermesini Marx'taki şekliyle ifade eden Althusser, kendisinin Marx'tan farklı olarak, bu formülü olumlu anlamında kullandığını savunur. Öncelikle; ideolojilerin, sınıf mücadelesiyle belirlense bile, kendilerine özgü tarihleri olduğunu kabul eden Althusser, "genel olarak ideolojinin tarihi olmadığını" savunmaktadır. Buradaki tarihin olmayışını, Freud'da bilinçdışının tarihinin olmamasına benzeterek her yerde varolan, tarih-aşırı anlamında kullanılmaktadır. Bu haliyle Althusser'in ideolojisi, Freud'un bilinçdışı gibi ebedidir.²¹ Çünkü ideoloji, zihin ürünüdür ve zihnin işleyiş biçimi tüm tarih boyunca aynıdır.

¹⁷ HALL ve Diğerleri, s.51-54.

¹⁸ Karl MARX, **Alman İdeolojisi**, Sosyal Y., İstanbul, 1968, s.49; ALTHUSSER, 1994, s.48.

¹⁹ MARX, s.48-49.

²⁰ ALTHUSSER, 1994, s.48-49.

²¹ ALTHUSSER, 1994, s.49-50.

2-2- İdeolojinin Bir Tasarım Olması

Her ideolojide bir hayali çarpıtma söz konusudur. "Tasarım" olması dolayısıyla, bir tahayyülün ürünü olması da niteliği gereğidir. Ancak Althusser, hayali tasarımın hangi ilişki düzeyine ait olduğu konusunda, Marx ve onun doğrudan etkilendiği Feuerbach'tan farklı görüştedir. Marx'a (ve Feuerbach'a) göre, "bir ideolojide dünyanın hayali olarak tasarlanmasında insanların varoluş koşullarının, yani gerçek dünyanın yansıtılması" söz konusudur. Althusser'e göre ise ideoloji, "bireylerin, üretim ilişkileri ve onlardan türeyen ilişkilerle olan hayali ilişkisini gösterir. Demek ki ideolojide, bireylerin varoluşunu yöneten gerçek ilişkiler sistemi değil, fakat bu bireylerin içinde yaşadıkları gerçek ilişkilerle hayali ilişkisi temsil edilir."²²

Bu farklılığın nedeni, ideoloji ile gerçeklik arasındaki ilişkinin değerlendiriliş tarzında bulunabilir. Marx, ideolojiyi gerçeklikten kopuk olarak değerlendirirken; Althusser, gerçekliğin bir kavranış biçimi olarak kabul etmektedir. Bu da Marx'ta ideolojinin yanlış bilince, yanılsamaya indirgenmesi sonucunu doğurur. Oysa Althusser, ideolojiyi toplumsal bir düzey olarak değerlendirdiğinden²³ bu indirgemeye karşı çıkar. Tıpkı Freud'da rüyanın kendine özgü mantığının çözülmesiyle, rüyadaki gerçekliğin nesnel gerçekliğe tercüme edilebileceği gibi, ideolojinin mantığının çözülmesi de nesnel gerçeklikle bağlantı kurmayı sağlayabilecektir.²⁴

2-3- İdeolojinin Maddiliği

Althusser, "gerçek ilişkilerle olan hayali ilişki"yi temsil eden "ideolojinin varoluşu maddidir", tezini ileri sürmektedir. İdeoloji, her zaman bir aygıtta ve onun pratiklerinde varolur. Maddi olan bu varoluştur, fakat buradaki maddilik bir eşyanın maddiliğiyle aynı tarzda değildir.²⁵

İdeoloji içinde yaşayan bireyin belli davranış ve tavırları benimseyip uygulamasını ve ilgili ideolojik aygıtta düzenlenmiş pratiklere (ritüellere, ayinlere) katılmasını doğurur. Fikirlerin genel olarak eylemlerde varolması gibi, ideolojiler de pratiklerde varolurlar. Althusser, bireysel, somut bir örnekle fikirlerin varlığının maddi olduğunu gösterme yolunu seçer: Ayine katılmak için bir yerden bir başka yere gitmek, diz çökmek, dua etmek, pişmanlık duymak, selamlaşmak, el sıkışmak, bir cenaze töreni, bir spor karşılaşması, okuldaki bir ders günü, siyasal bir toplantı vs. Bütün bunların tek ve aynı maddilik olmadığı açıktır. Kendi ifadesiyle, "maddi bir aygıt içinde varolan, maddi kuralların düzenlediği maddi pratikler, kendi inancına

²² ALTHUSSER, 1994, s.51-53.

²³ BALIBAR, s.48.

²⁴ ALTHUSSER, 1994, s.50, çevirenin notu.

²⁵ ALTHUSSER, 1994, s.56.

göre vicdan rahatlığıyla hareket eden bir öznenin maddi eylemlerinde varolan pratikleri buyuran ideoloji"nin varlığının maddiliğini ortaya çıkarmaktadır.²⁶

2-4- İdeoloji ve Özne Kategorisi Arasında Karşılıklı Oluşturma İlişkisi

İdeolojinin ikili bir görünümü vardır: Bireysel ve toplumsal. İdeolojiler, temelde toplumsal karşıtlıklar tarafından belirlenirler ve sınıfsal karakter taşırlar, ama işleyiş mekanizması bireylerle ilişkilidir. Bu konuda Althusser şu tezi öne sürer: "Bir ideoloji, özne aracılığıyla ve özneler için vardır."²⁷ Sonra bu tezini açıklamaya girişir. Bu tezde, özne kavramına, ideolojinin "kurucu kategorisi" rolü verilmiştir. Burada bir karşılıklı oluşturma göze çarpar. Özne ideolojinin kurucu kategorisi ise de, ideolojinin tanımlayıcı işlevi somut bireyleri özneler haline getirmesidir.

Bireyler ideoloji ile özne haline gelirken, ideolojik tanıma işlevi görevdedir. Althusser, bu tanıma/tanıma işlevini anlatabilmek için "çağırma" metaforunu kullanır. İdeolojinin "Hey, siz oradaki!" şeklinde seslendiğini ve bu sesi duyan bireylerin bir fiziksel dönme hareketiyle özne haline geldiğini söyler. Bu olayda, çağırmaya uyan birey özne olarak adlandırılırken, ideoloji de ideoloji olarak tanınmaktadır. Bireyi özne olarak çağırma ve adlandırma, ideoloji gibi ebedidir.²⁸

Özne olarak çağırılma, çağırmanın tabiyeti altına girme, öznelerin birbirlerini ve kendilerini tanımlarını sağlayan evrensel tanıma ve uygun biçimde davranıldığı sürece her şeyin yolunda gideceğine mutlak güvence şeklinde tanımlanan dörtlü düzenin sardığı bireyler, somut biçimlerinin devletin ideolojik aygıtlarında gerçekleşen ideoloji ile "kendiliklerinden yürürler". İdeolojinin öngördüklerine uygun davranışlarda bulunmayan "kötü öznelere" devletin baskı aygıtı aracılığıyla müdahalede bulunulur.²⁹

İdeolojinin pratik toplumsal işlevi, çağırıp adlandırma mekanizmasıyla özneyi üretirken, bu işlevinin yanında teorik (tanıma) işlevini de ortaya çıkarır. İdeoloji, çağırısına uyanlara, kendilerini ve başkalarını "tanıma" yollarını sunmuş olur.³⁰

2-5- İdeolojinin Toplumsallığı

İdeolojinin bireylere ilişkin ayna benzeri yapısı dışında, bir de toplumsal yanı vardır. Toplumsal formasyonun topografik metafor kullanılarak altyapı ve üstyapı olarak ayrılmasından hareketle Althusser, ideolojiyi hukuk ve siyasetle birlikte üstyapının bir kertesini tanımlar.

²⁶ ALTHUSSER, 1994, s.58-59.

²⁷ ALTHUSSER, 1994, s.60.

²⁸ ALTHUSSER, 1994, s.62-65.

²⁹ ALTHUSSER, 1994, s.71.

³⁰ Raymond BOUDON, *Ideologie- Geschichte und Kritik eines Begriffs-*, Rowohlt's Verlag, Reinbek bei Hamburg, 1988, s.27.

Dolayısıyla altyapının son analizde belirleyiciliğini kabul etmektedir. Bununla beraber üstyapının görece özerkliği ve temele karşılık olarak etkisi vardır.³¹

Toplumsal formasyon, mevcut üretim ilişkileriyle tanımlanabilir. Dolayısıyla bir toplumsal formasyonda mevcut ideolojiler, sınıflar ve sınıf mücadelesi açısından değerlendirilerek anlaşılabilir.³² Althusser'de ideoloji, tanımı gereği yaşanan, mevcut üretim ilişkileriyle bağlantılıdır. İdeoloji, zihnin işleyiş biçiminin ürünüdür ve sınıf mücadeleleriyle belirir. Sınıf ideolojisinin anlamı bu noktada ortaya çıkar. "Aile, ahlak, sevgi, eğitim, devlet vb. öğeler sınıf temeline indirgenemezler. Her sınıf bu öğeleri alarak, tutarlı bir sınıf ideolojisi oluşturur."³³ Bu öğelere, farklı toplumlarda farklı özlerin yüklenmiş olması önemli değildir. Bir sınıfın o sınıf ideolojisine eklenilebilir hale getirilmesi, sınıf mücadelesinin de konusudur. Aygıtlarda gerçekleşen fikirler olan ideoloji alanındaki sınıf mücadelesi, kendisini bu ideolojik aygıtlarda göz önüne serecektir.

3- "DEVLETİN İDEOLOJİK AYGITLARI"

Althusser, konuyu Marksist devlet kuramını geliştirerek ele almaktadır. Bu kuramda devlet iktidarı ve devlet aygıtı ayrımına ek olarak, devlet aygıtını kendi içinde ayırma yoluna gider: Devletin baskı aygıtı ve devletin ideolojik aygıtı.

Devletin ideolojik aygıtının (bundan sonra DİA), baskı aygıtından farklılıkları iki noktada belirtilebilir. 1- Devletin birçok baskı aygıtı varken, pek çok DİA vardır. Devletin aygıtsal varlığı, birer tane değildir; aksine devlet her iki türden çok sayıda aygıtı sahiptir. 2-Baskı aygıtı tümüyle kamu alanında yer alırken DİA özel alanda da bulunabilir. Ama özel ya da kamusal alanda bulunması önemli bir ayrılık değildir. Çünkü DİA'lar aynı şekilde işlerler.³⁴ Her iki aygıt da hem baskı hem de ideolojiyi kullanarak işler. Asıl farklılık, bu ikisinden hangisinin öncelikle kullanıldığından kaynaklanır.

3-1- Toplumsal Formasyonun Sürekliliği

Her toplumsal formasyon, egemen üretim tarzından kaynaklanır. Üretim sürecinin belirli üretim ilişkilerinin içinde varolan üretici güçleri harekete geçirdiği ve her toplumsal formasyonun süreklilik eğiliminde olduğu düşünülürse, şu kabul edilmelidir. Bir toplumsal formasyon, kaynaklandığı üretim tarzını sürekli kılmalıdır. Bunun için de üretici güçleri ve varolan üretim ilişkilerini yeniden üretmek zorundadır.³⁵ Üretici güçlerin

³¹ ALTHUSSER, 1994, s.26-27.

³² ALTHUSSER, 1994, s.75.

³³ Saadettin ELİBOL, *İlim ve İdeoloji*, 2.Baskı, Birlik Y., Ankara, 1985, s.79.

³⁴ ALTHUSSER, 1994, s.34.

³⁵ ALTHUSSER, 1994, s.18.

yeniden üretimi, emek-gücünün yeniden üretimini gerektirir. Emek-gücünün yeniden üretiminde iki noktanın gözden kaçırılmaması gerekir. Emek-gücünün hem nitelik, hem de itaat bakımından yeniden üretilmesi gereklidir. Yani işçilerin yeniden üretimiyle birlikte, kurulu düzenin kurallarına boyun eğme de yeniden üretilmelidir.³⁶ Üretim ilişkilerinin yeniden üretimi, üretim ve dolaşım süreçlerinin maddiliğiyle yeniden üretilebilirler. Bu devlet iktidarının, devlet aygıtlarında kullanılmasıyla sağlanmış olacaktır.³⁷

Toplum hayatını sürdürebilmek için varlığının toplumsal ve maddi koşullarını yeniden üretmek zorundadır. Bu yeniden üretim, devlet aygıtları arasında işbölümü sayesinde gerçekleştirilir. Özü bakımından sömürü olan üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin siyasal koşullarını, devletin baskı aygıtı baskı aracılığıyla sağlamaktadır. Bu sırada DİA, baskı kalkanının arkasında rahatça işlemektedir.³⁸ Bu işleyiş, yöneten ideolojiyi işçiler için yeniden üretirken; sömürü görevlilerine, yönetici sınıfın egemenliğini söz ile sağlasınlar diye, yöneten ideolojiyi kullanma yeteneği kazandırır.³⁹ Egemen sınıf ideolojisi, etkisini ayrı ayrı devlet aygıtları arasındaki uyumu sağlarken göstermektedir.

3-2- Egemen İdeoloji

Devleti yöneten sınıfın, devlet iktidarını elde tuttuğunu ve devletin baskı aygıtına sahip olduğunu söylemek, yönetici sınıfın DİA'larda da etkin olduğunu kabul etmeyi gerektirir. Zaten DİA'lar üzerinde egemenlik kuramayan bir sınıfın devlet iktidarını elde etse de, koruyabilmesi düşünülemez. Çünkü egemenliğini üreten devletin baskı aygıtından daha çok ideolojik aygıttır.

Sınıf mücadelesinin kazancı olarak etkinlik altına alınan DİA'lar, aynı zamanda sınıf mücadelesinin sürdürüldüğü bir alandır. Yoksa egemenliği elde eden sınıfın ideolojisi, sınıf iktidarını ele geçirilmesi dolayısıyla egemen ideoloji olamaz. Bu, ideolojinin gerçekleştirildiği ve uygulandığı DİA'ların yerleştirilmesiyle olur. Bu da sert ve sürekli sınıf mücadelesinin sonunda sağlanır. Önce eski egemen sınıfa, sonra da sömürülen sınıfa karşı yürütülen bu mücadele, egemenliğin devamını mümkün kılmaktadır.⁴⁰

Egemen sınıfın ideolojisini, egemen ideoloji olarak ortaya koymakta duraksayan Althusser, aslında başka bir şey de yapmış değildir. Egemen sınıf, eğer DİA'larda hegemonyasını gerçekleştirirse, ideolojisi, egemen ideoloji olacaktır, demekle DİA'larda egemenlik kuramayan sınıfın devlet iktidarını elinde tutamayacağını da söylemektedir. Kısaca, egemen sınıfın ideolojisi egemen ideoloji demektir. Althusser'in buradaki duraksaması, sınıf

³⁶ ALTHUSSER, 1994, s.23.

³⁷ ALTHUSSER, 1994, s.38.

³⁸ ALTHUSSER, 1994, s.39.

³⁹ ALTHUSSER, 1994, s.23.

⁴⁰ ALTHUSSER, 1994, s.75.

mücadelesinin üretim ilişkilerinden kaynaklanmakla birlikte, üretim ilişkilerinin dışındaki alanda da sürdüğünü vurgulamak arzusuna bağlanabilir. Başka bir yerde, "egemen ideoloji, yığınların kendilerine özgü, ama resmen tanınmayan ve kabul edilmeyen, bununla birlikte direnen kültürlerinin bazı eğilimlerine karşı yığınlara empoze edilir."⁴¹ diye yazmaktadır. Bu yanıyla egemen ideoloji, egemenlerin ideolojisi olmakla birlikte, sömürülen sınıfların bu empozenin de katkısıyla sahip oldukları özgün tahayyüllerdir.

SONUÇ

Son söz olarak, Althusser'in gelişmiş bir kapitalist sistem içinde iktidarın zora dayanmayan süreçlerini ortaya çıkarma çabalarının sonucu⁴² olarak tanımladığı ideoloji kavramı toplumsal formasyonun bir düzeyini oluşturur. Bu bütünlük içinde temel işlevi yeniden üretimdir. İdeoloji, yanlış bilinç olmayıp, öznel nitelikte zihinsel bir kurgudur. Gerçeklikle doğrudan ilişkili değildir. Öznenin gerçeklikle kurduğu ilişkinin zihinsel düzlemde tasarımıdır. Ancak ideoloji, görünümleri (kurumlar, ritüeller, davranışlar vs.) dolayımından maddidir.

Sınıf mücadelesinin yapıldığı alanlardan birisi olması bakımından ideolojik alan da barış yoktur.⁴³ İdeolojiler, kendi sürekliliklerini korumak için direnç halindedirler ve egemen sözcülüğünü yaptıkları sınıfı egemen konuma yükseltmek için işlerler.

Bu noktada, Althusser'in Marx'tan farklı bir marksist ideoloji teorisi ortaya koyduğunu söylemek yerinde olur. Genel olarak siyaset felsefesine ise, egemen ideolojinin işleyişi ve işlevleri konusunda tartışma gerektiren bir açılım kattığı da belirtilmelidir. Ancak bu makalede Althusser'in yol açtığı tartışmalara ve ona yönelik eleştirilere girilmemiştir.

Bu çalışmada, Althusser'in ideoloji teorisi kendi eserleri üzerinden arandığı yukarıda belirtilmişti. Althusser'in teorisine getirilen eleştiriler veya bilim ve ideoloji ayrımında düğümlenen sorulara girmek yeğlenilmiştir.

⁴¹ ALTHUSSER, 1990, s.47-48.

⁴² Serpil SANCAR ÜŞÜR, *İdeolojinin Serüveni*, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s.41.

⁴³ Ünal SAYIN, "İdeoloji", *Sosyoloji Dergisi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Sayı 7, İzmir, 2000, s.6.

KAYNAKLAR

1. ALTHUSSER, Louis, (1987), **John Lewis'e Cevap**, Verso Y., Ankara.
2. ALTHUSSER, Louis, (1990), **Felsefe ve Bilimadamlarının Kendiliğinden Felsefesi**, 2.Baskı, Verso Y., İstanbul.
3. ALTHUSSER, Louis, (1991),**Özeleştirinin Öğeleri**, Belge Y., İstanbul.
4. ALTHUSSER, Louis, (1994), **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, 4.Baskı, İletişim Y., İstanbul.
5. ALTHUSSER, Louis, (1995), **Kapital'i Okumak**, Belge Y., İstanbul.
6. BALIBAR, Etienne, (1991), **Althusser İçin Yazılar**, İletişim Y., İstanbul.
7. BOUDON, Raymond, (1988), **Ideologie- Geschichte und Kritik eines Begriffs-**, Rowohlts Verlag, Reinbek bei Hamburg.
8. ELİBOL, Saadettin, (1985), **İlim ve İdeoloji**, 2.Baskı, Birlik Y., Ankara.
9. HALL, Stuart; Bob LUMLEY, Gregor McLENNAN, (1985), **Siyaset ve İdeoloji: Gramsci**, Birey ve Toplum Y., Ankara.
10. MARX, Karl, (1968), **Alman İdeolojisi**, Sosyal Y., İstanbul.
11. SANCAR ÜŞÜR, Serpil, (1997), **İdeolojinin Serüveni**, İmge Kitabevi, Ankara.
12. SAYIN, Ünal, (2000), "İdeoloji", **Sosyoloji Dergisi**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Sayı 7, İzmir.